

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.107>

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Патрелюк Д.А.,

кандидат юридичних наук,

директор Адвокатського бюро Дмитра Патрелюка

ORCID: 0000-0002-7300-4905

e-mail: DP-0001@outlook.com

Патрелюк Д.А. Поняття та система засобів кримінального переслідування.

Стаття присвячена визначенню поняття та системи засобів кримінального переслідування. Акцентовано увагу, що питання щодо поняття та системи засобів кримінального переслідування залишається вельми дискусійним та потребує подальшого дослідження й обґрунтування. Конституовано, що здійснення діяльності, пов'язаної з викриттям особи та встановленням її причетності до вчиненого кримінального правопорушення, не залежить від наявності у такої особи будь-якого процесуального статусу. Вказано, що недосконалість нормативного регулювання системи засобів кримінального переслідування створює ризики порушення прав, свобод і законних інтересів людини, яка викривається. Зазначено, що система засобів кримінального переслідування є значно ширшою, та має включати всі процесуальні дії (заходи забезпечення), спрямовані на отримання доказової інформації щодо причетності особи до кримінального правопорушення. Безумовно, слідчі (розшукові) дії є основними засобами збирання доказів, але виконання інших процесуальних дій також призводить до отримання фактичних даних, що викривають особу. Обґрунтовано критерії, що визначають належність відповідної процесуальної дії (заходу забезпечення) до засобів кримінального переслідування. По-перше, необхідно зважати на спрямованість таких засобів, які мають на меті отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення. По-друге, регламентовані та (або) незаборонені нормами кримінального процесуального закону засоби кримінального переслідування не повинні призводити до порушення прав і основоположних свобод людини, які можуть бути істотними або неістотними. По-третє, за загальнодозвільним типом правового регулювання можна використовувати засоби кримінального переслідування, що прямо не заборонені нормами процесуального законодавства, але є правомірними з огляду на відсутність ризику обмеження прав людини. Водночас спеціальнодозвільний тип правового регулювання засобів кримінального переслідування передбачає здійснення процесуальної ді-

яльності лише у спосіб, прямо дозволений кримінальним процесуальним законодавством.

Ключові слова: кримінальне провадження; засоби кримінального переслідування; заходи забезпечення; слідчі (розшукові) дії; права людини; тип правового регулювання; кримінальне процесуальне законодавство.

Patreliuk D. Concept and system of means of criminal prosecution.

The article is devoted to the definition of the concept and system of criminal prosecution remedies. The author emphasizes that the issue of the concept and system of criminal prosecution remedies remains highly controversial and requires further research and substantiation. It is stated that the implementation of activities related to exposing a person and establishing his/her involvement in a criminal offense does not depend on the availability of any procedural status. The author points out that imperfection of the regulatory framework for the system of criminal prosecution creates risks of violation of the rights, freedoms and legitimate interests of a person who is exposed. It is noted that the system of criminal prosecution means is much broader and should include all procedural actions (interim measures) aimed at obtaining evidentiary information regarding a person's involvement in a criminal offense. Undoubtedly, investigative (search) actions are the main means of collecting evidence, but other procedural actions also lead to the receipt of incriminating evidence. The author substantiates the criteria which determine whether a relevant procedural action (interim measures) belongs to the means of criminal prosecution. Firstly, it is necessary to take into account the focus of such measures which are aimed at obtaining information about a criminal offense. Secondly, means of criminal prosecution regulated and (or) not prohibited by the norms of the criminal procedural law should not lead to the violation of human rights and fundamental freedoms, which may be significant or insignificant. Thirdly, under the general permissive type of legal regulation, criminal prosecution may be used that is not expressly prohibited by the rules of procedural

law, but is legitimate in view of the absence of a risk of human rights restriction. At the same time, the specially permissive type of legal regulation of criminal prosecution means provides for the implementation of procedural activities only in the manner expressly permitted by the criminal procedural legislation.

Key words: criminal proceedings; means of criminal prosecution; security measures; investigative (search) actions; human rights; type of legal regulation; criminal procedure legislation.

Постановка проблеми. Від моменту прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) поняття кримінального переслідування знайшло доволі широке застосування в теорії та практиці кримінального процесу. Разом з тим, діяльність, пов'язана з викриттям особи та встановленням її причетності до вчиненого кримінального правопорушення, потребує неухильного дотримання процесуальних норм, зокрема в частині використання засобів отримання фактичних відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Безумовно, основні засоби збирання доказів про обставини вчинення кримінального правопорушення передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України. Проте кримінальний процесуальний закон не встановлює заборон щодо використання під час кримінального переслідування й інших процесуальних засобів (крім регламентованих ч. 2 ст. 93 КПК України), спрямованих на викриття особи у вчиненні нею кримінального правопорушення. Такими засобами можуть бути не лише слідчі (розшукові) дії, але й окремі заходи забезпечення кримінального провадження, отримання та витребування речей і документів, оперативно-розшукові заходи, а також інші правомірні засоби (гібриди засобів), необхідні для одержання фактичних даних про причетність особи до вчиненого кримінального правопорушення.

Таким чином, невизначеність і недосконалість правового регулювання системи засобів кримінального переслідування обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження питань щодо поняття та системи засобів кримінального переслідування. Вказана мета обумовлює проведення аналізу норм кримінального процесуального законодавства та положень процесуальної доктрини для формулювання поняття засобів кримінального переслідування та визначення їх системи.

Стан опрацювання проблематики. Категорія кримінального переслідування доволі широко представлена в межах наукових досліджень таких процесуалістів як Т.В. Бабчинська, М.В. Гузела, С.М. Демиденко, О.Є. Звірко,

В.С. Зеленецький, О.В. Кириченко, А.А. Коваль, В.А. Колесник, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, А.І. Палюх, М.А. Погорецький, Р.М. Римарчук, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, Н.І. Щегель та ін. Водночас у більшості сучасних публікацій значну увагу зосереджено саме на нормативно-правовому регулюванні кримінального переслідування як кримінальної процесуальної функції суб'єктів сторони обвинувачення. Але попри те, що діяльність з викриття особи у вчиненні нею кримінального правопорушення може здійснюватися лише за допомогою передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів, питання щодо їх визначення залишається вельми дискусійним, а, отже, таким, що потребує подальшого дослідження й обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Діяльність сторони обвинувачення щодо здійснення кримінального переслідування зумовлена необхідністю встановлення причетності певної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Водночас встановлення обставин, що викривають особу стає можливою за допомогою використання визначених процесуальних засобів. Традиційно до останніх відносять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, які за своєю природою спрямовані на виявлення, фіксацію та перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні (ст. 223, ст. 246 КПК України) [1]. Проте специфіка кримінального переслідування передбачає, що особа може перевірятись на причетність до кримінального правопорушення ще задовго до моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та повідомлення їй про підозру. В цьому контексті виникає справедливе питання щодо можливості / неможливості використання інших не заборонених кримінальним процесуальним законодавством засобів отримання відомостей щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення конкретною особою.

В теорії кримінального процесу відносно сталою є думка, що кримінальне переслідування розпочинається з моменту повідомлення особі про підозру, коли вона отримує відповідний процесуальний статус у кримінальному провадженні [2, с. 144; 3, с. 403; 4, с. 169]. Разом з тим, справедливою вбачається позиція Т.О. Лоскутова про те, що кримінальне переслідування особи має місце незалежно від того чи надано їй процесуальним рішенням слідчого статус підозрюваного чи обвинуваченого [5, с. 7]. Автором належним чином обґрунтовується, що кримінальне переслідування починається набагато раніше, ніж особа наділяється процесуальним статусом підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, вчений початок кримінального переслідування особи ототожнює з початковим

моментом її викриття у вчиненні злочину [6, с. 172]. Зазначена позиція цілком узгоджується з практикою Європейського Суду з прав людини, висновки якого констатують, що проведення будь-якої процесуальної дії, спрямованої на перевірку причетності особи до кримінального правопорушення необхідно розцінювати як початок кримінального переслідування, оскільки в такий спосіб сторона обвинувачення фактично висловлює своє припущення про вчинення особою, що викривається, кримінального правопорушення [7; 8]. Зміст цих рішень Європейського Суду пов'язаний з тим, що особа, яка фактично викривається, до моменту повідомлення їй про підозру не наділяється жодним процесуальним статусом (процесуальними правами і обов'язками), що не сприяє забезпеченню її конвенційних прав і свобод.

Таким чином, вважаємо, що засоби кримінального переслідування можуть реалізуватися щодо конкретної особи без будь-якої прив'язки до її процесуального статусу підозрюваного та обвинуваченого. Тобто, особа може переслідуватися незалежно від наявності у такої особи процесуального статусу у кримінальному провадженні.

Беручи до уваги, що кримінальне переслідування є процесуальною діяльністю, що здійснюється у формах і порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, то відповідні засоби, що використовуються для викриття особи, також повинні відповідати процесуальним нормам. Однак за вузького розуміння кримінального переслідування серед таких засобів зазвичай виокремлюють тільки слідчі (розшукові) дії, коли низка інших процесуальних дій, передбачених ч. 2 ст. 93 КПК України, майже не згадуються [9, с. 560]. На наш погляд, інститут слідчих (розшукових) дій не єдиний, що слугує для отримання інформації про обставини, що становлять предмет доказування, адже перевірка причетності особи до кримінального правопорушення може відбуватись і до початку досудового розслідування, або тривати до моменту повідомлення особі про підозру. Тому використання будь-яких процесуальних засобів збирання доказів, що передбачають отримання доказової інформації про вчинене кримінальне правопорушення, мають охоплюватися поняттям кримінального переслідування навіть попри відсутність у особи, що викривається, процесуального статусу підозрюваного. У зв'язку з цим система засобів кримінального переслідування вбачається більш розгалуженою.

Основним критерієм віднесення тієї чи іншої процесуальної дії до системи засобів кримінального переслідування має бути спрямованість на отримання доказової інформації, необхідної і достатньої для викриття конкретної особи у

вчиненні кримінального правопорушення, а не визначений в кримінальному процесуальному законі поділ на слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, інші процесуальні дії тощо. Це пояснюється тим, що особа викривається у вчиненні кримінального правопорушення шляхом здійснення стороною обвинувачення доказової діяльності в частині отримання фактичних даних, які в тій чи іншій мірі доводять її причетність до злочинної діяльності [5, с. 114]. Наприклад, застосування деяких видів заходів забезпечення кримінального провадження не лише вирішує питання досягнення дієвості цього провадження, але й дозволяє отримати певну сукупність інформації. Зокрема інститут тимчасового доступу до речей і документів за своєю природою створює всі необхідні умови для вивчення вилучених речей і документів [9, с. 563]. За результатами проведеного аналізу сторона обвинувачення одержує інформацію щодо обставин, пізнання яких сприяє встановленню причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення. Схожа спрямованість на отримання інформації про кримінальне правопорушення простежується щодо накладення арешту на майно. Варто зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 170 КПК України арешт на майно накладається за наявності підстав вважати, що воно відповідає критеріям, за якими визначаються речові докази. Водночас останні можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, а, отже, встановлюють причетність особи, що викривається, до кримінального правопорушення (ст. 98 КПК України) [1].

Аналогічним пізнавальним засобом кримінального переслідування є затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Попри те, що за законодавчою класифікацією затримання відноситься до тимчасових запобіжних заходів та охоплюється системою заходів забезпечення кримінального провадження, шляхом його застосування може отримуватись важлива фактична інформація про вчинене кримінальне правопорушення.

Теж саме стосується оперативно-розшукових заходів та витребування та отримання речей, документів та відомостей, що регулюються кримінальним процесуальним законодавством з метою одержання доказової інформації про обставини кримінального правопорушення, у тому числі про особу, яка його вчинила. Тому вказані пізнавальні засоби належать до засобів кримінального переслідування.

Крім того, враховуючи, що вибір типу правового регулювання засобів кримінального переслідування залежить від можливості порушення прав, свобод і законних інтересів людини [10,

с. 12], то до системи таких засобів необхідно відносити й інші незаборонені нормами кримінального процесуального законодавства правомірні процесуальні дії, в тому числі й гібриди цих дій, застосування яких призводить до одержання обвинувальних доказів щодо причетності конкретної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Тобто, засобами кримінального переслідування можуть бути виокремлені у теорії кримінального процесу гібриди слідчих (розшукових) дій, зокрема: здійснення огляду з ознаками слідчого експерименту; проведення допиту з наявністю елементів огляду і пред'явлення для впізнання за фотознімками; проведення допиту з видачею речей і документів [11, с. 166–168], та інші незаборонені правомірні гібриди процесуальних дій. На нашу думку, вдала гібридизація (злиття) деяких слідчих (розшукових) дій сприяє підвищенню ефективності доказової діяльності сторони обвинувачення в процесі викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, якщо не обмежує процесуальних прав учасників кримінального провадження. Окрім того таке поєднання процесуальних засобів кримінального переслідування прямо не заборонено нормами КПК України.

Незаборонені нормами кримінального процесуального законодавства засоби кримінального переслідування мають відповідати критерію правомірності, з урахуванням оцінки щодо істотності / неістотності порушення прав і основоположних свобод людини, що може впливати на допустимість / недопустимість обвинувальних доказів, що викривають особу у вчиненні кримінального правопорушення. Спираючись на практику Верховного Суду, при вирішенні питання щодо допустимості того чи іншого доказу з позиції узгодженості зі ст. 87 КПК України, необхідно обґрунтовувати, чому порушення фундаментального права або свободи людини є настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим [12]. Отже, потрібно встановлювати наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням прав людини в процесі кримінального переслідування та отриманими доказами. Якщо будь-який незаборонений нормами кримінального процесуального законодавства засіб кримінального переслідування не призводить до істотного порушення прав людини, то його застосування є правомірним, незважаючи на наявність / відсутність правової регламентації такого засобу в КПК України.

Засоби кримінального переслідування за наявності загальнодозвільного та спеціальнодозвільного типу правового регулювання не обов'язково мають регламентуватися нормами кримінального процесуального законодавства. Це обумовлюється з тим, що сучасний етап розвитку кримінального судочинства при вирішенні

питань щодо предмету правового регулювання, головним чином, повинен орієнтуватися на права людини [13, с. 32]. У випадку відсутності негативного впливу й обмежень процесуальних прав людини треба застосовувати загальнодозвільний тип правового регулювання, реалізуючи засоби кримінального переслідування у будь-який спосіб, окрім прямо забороненого кримінальним процесуальним законодавством [10, с. 12]. Наприклад, враховуючи те, що доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій прямо не впливає на обмеження процесуальних прав особи, що викривається, тому оформлення та надання зазначеного доручення може допускатися у будь-який спосіб, не заборонений законом. Іншим аналогічним прикладом може слугувати складання формальних (структурно складних, паперових) процедур щодо допуску до початку розслідування [14, с. 467]. Регламентація та реалізація наведених дій не впливає на забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні та не може обмежити (порушити) їх, оскільки має виключно процедурний характер. Натомість надмірна урегульованість використання засобів кримінального переслідування, що не пов'язані з обмеженням прав, свобод і законних інтересів людини, значно знижує ефективність встановлення причетності особи до кримінального правопорушення.

І, навпаки, засоби кримінального переслідування, що зачіпають права та свободи людини мають визначатися за спеціальнодозвільним типом правового регулювання, який передбачає здійснення процесуальної діяльності лише у спосіб, прямо передбачений нормами законодавства. Наприклад, для проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи до постановлення відповідної ухвали слідчого судді нерідко використовуються підстави, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України. В такому випадку обшук проводиться за невідкладних обставин, пов'язаних з необхідністю врятування життя людей і майна, хоча при цьому фіксуються фактичні дані про обставин вчиненого кримінального правопорушення та вилучаються речові докази, що не передбачено змістом цієї статті. Проте в судовій практиці зустрічаються спроби надати ознак законності такому обшуку. У постанові Верховного Суду від 06.09.2023 року (справа № 688/647/19), колегія суддів дійшла висновку, що проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи за невідкладних обставин цілком узгоджується з положенням ч. 3 ст. 233 КПК України, оскільки підставою для його проведення є врятування майна, яке є знаряддям, засобом і предметом злочину, яке могло бути знищено [15]. Таку ж позицію висловлює суд у постанові від 27.02.2024 року (справа № 185/4212/21),

де невідкладність обшуку обґрунтовується необхідністю вилучення у засудженого грошових коштів, отриманих як неправомірної вигоди, що охоплюється винятком ч. 3 ст. 233 КПК України [16]. Однак зазначені висновки суду слугують яскравим прикладом підміни понять, оскільки врятування майна не означає «врятування речових доказів», а спроба провести обшук з метою порятунку майна, але насправді для збирання доказів, що викривають особу у вчиненні кримінального правопорушення, суперечать ч. 3 ст. 233 КПК України. Тобто, якщо використання певного засобу кримінального переслідування обмежує або призводить до порушення прав і свобод людини, сторона обвинувачення, здійснюючи кримінальне переслідування, не може відійти від того, що прямо передбачено законом.

З огляду на визначені критерії засобів кримінального переслідування, до їх системи необхідно відносити не лише слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, але й оперативно-розшукові заходи, окремі види заходів забезпечення кримінального провадження, витребування та отримання речей, документів та відомостей, в тому числі й інші процесуальні дії (гібриди цих дій), а також незаборонені кримінальними процесуальними нормами правомірні засоби (гібриди засобів), що використовуються для одержання інформації, зміст якої викриває конкретну особу у вчиненні нею кримінального правопорушення.

Висновки. Засоби кримінального переслідування – регламентовані та (або) незаборонені нормами кримінального процесуального законодавства, правомірні засоби (гібриди засобів), що спрямовані на отримання доказової інформації з метою встановлення причетності певної особи до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від наявності у такої особи процесуального статусу у кримінальному провадженні.

Система засобів кримінального переслідування включає слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, витребування та отримання речей, документів та відомостей, інші процесуальні дії, їхні гібриди, а також незаборонені кримінальними процесуальними нормами, правомірні засоби (гібриди засобів), що спрямовані на одержання доказової інформації з метою викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.07.2024).

2. Палюх А., Гузела М. Сутність кримінального переслідування та проблема його законодавчого закріплення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 902. С. 141–145.
3. Римарчук Р.М., Сорока С.О. Процесуальні положення суб'єктів кримінального переслідування на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 401–408.
4. Звірко О.Є. Кримінальне переслідування – процесуальна функція чи правова фікція? *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 169–171.
5. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
6. Лоскутов Т.О. Моменти початку та закінчення кримінального переслідування, здійснюваного слідчим ОВС. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 168–173.
7. Case of Deweer v. Belgium, № 6903/75, 27/02/1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469> (дата звернення: 05.07.2024).
8. Case of Eckle v. Germany, № 8130/78, 15/07/1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57476> (дата звернення: 05.07.2024).
9. Барган С.С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 560–565.
10. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.
11. Тетерятник Г.К. Гібридизація слідчих (розшукових) дій. *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті судової реформи в Україні: матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 15 червня 2018 року)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 166–169.
12. Постанова Верховного Суду від 04.10.2023 р. Справа № 295/3910/18. Провадження № 51-2696км19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106868888> (дата звернення: 05.07.2024).
13. Лобойко Л.М. Завдання теорії кримінального процесу у зв'язку із ухваленням нового КПК. *Теоретичні та практичні про-*

- блеми кримінального судочинства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року). Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. С. 30–32.
14. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 465–468.
15. Постанова Верховного Суду від 06.09.2023 р. Справа № 688/647/19. Провадження № 51-2840км23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113357608> (дата звернення: 05.07.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 07.02.2024 р. Справа № 185/4212/21. Провадження № 51-7440км23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402535> (дата звернення: 05.07.2024).